

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Шадріної Оксани Володимирівни
«П. І. Гавсевич (1883–1920) – вчений та організатор
дослідництва з культури лікарських рослин в Україні»,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки

Тема представленої дисертаційної роботи є, безумовно, актуальною. Це пов'язано з тим, що на сьогодні відсутні узагальнюючі комплексні праці, в яких глибоко та ґрунтовно було б відтворено життєвий і творчий шлях П. І. Гавсевича, який доклав зусиль до організації та розбудови вітчизняної дослідної справи з культури лікарських рослин на Полтавщині, став генератором статистичного дослідження Волинського краю в сільськогосподарському відношенні, що на той час було прогресивним кроком; активно брав участь у проведенні земельних реформ і розгортанні кооперативного руху для аграрних потреб; проводив організаційні заходи із відкриття Київського кооперативного інституту (нині – Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); успішно займався державотворчою діяльністю в роки Української революції 1917–1921 рр. Незважаючи на досить короткий період наукової роботи, Петро Іванович увійшов до когорти українських учених, які стверджували аграрну науку на початку ХХ ст. у якості теоретика і практика сільськогосподарської дослідної справи, популяризатора досягнень у галузі вивчення культури лікарських рослин, а також як державний і громадський діяч.

Діапазон досліджень вченого охоплює як комплексне вивчення культури лікарських рослин, так і різнобічну популяризаторську діяльність, результатом чого стала організація роботи Лубенської дослідної станції лікарських рослин, першої профільної інституції в Україні, якій у 2016 р. виповнилося сто років.

Робота О. В. Шадріної провадилась у відповідності до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН) і є складовою частиною наукових тем: «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Наукові завдання цього дослідження і наукова новизна отриманих дисертанткою результатів сформульовані грамотно і переконливо. Напрямок роботи, її мета, методичний та методологічний підходи, спосіб викладення матеріалу цілком відповідають зазначеній спеціальності. В дисертації вперше впорядковано творчу спадщину П. І. Гавсевича, до якої увійшло 27 наукових і науково-популярних робіт, серед яких доповіді складають – 9, звіти – 3, рецензії – 5 позицій. Аналіз цих робіт сприяв відтворенню цілісної картини становлення і розширення творчих інтересів ученого, визначенню пріоритетних напрямів його наукової діяльності та періодів найбільшої професійної активності.

Перший розділ «Історіографія, джерельна база та методологічні основи дослідження» присвячений огляду наукової літератури та архівних джерел з теми дисертації. У ньому переконливо доведено, що до цього часу творча спадщина П. І. Гавсевича не була предметом системного й цілісного історико-наукового дослідження, яке б узагальнило внесок ученого в розвиток вітчизняної та світової науки.

Аналізуючи відносно невелику кількість історіографічних праць, що безпосередньо або побіжно висвітлюють тему дисертаційного дослідження, дисертанткою було умовно виділено три основні історіографічні періоди:

- перший – кінець XIX ст. – 1917 р.;
- другий – радянський (1917 – 1991 рр.);
- третій – сучасний (1991 р. – і дотепер).

Також авторка виокремлює кілька умовних тематичних груп. Перша з них стосується літератури, що відтворює об'єктивні передумови зародження, становлення і подальшого розвитку дослідництва з культури лікарських рослин до 1917 р., а також розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в контексті впливу П.І. Гавсевича. Друга охоплює масив праць, що висвітлюють розвиток дослідництва з культури лікарських рослин у системі їх виробництва та первинної переробки в Україні, організації та функціонування галузевих науково-дослідних установ, громадських товариств та адміністративно-відомчих інституцій. До третьої належать наукові статті, публіцистичні праці, відомості з бібліографічних розвідок, довідників, посилань у наукових працях тощо, в яких відображено інформацію про життєвий і творчий шлях П.І. Гавсевича до 1917 р.

Джерельну базу дослідження склали виявлені матеріали фондів шести архівів та чотирьох бібліотек, частина з яких була введена до наукового обігу вперше. Зокрема, О. В. Шадріна використала низку документів і матеріалів, що стосуються творчої й організаційної діяльності П. І. Гавсевича, а саме: біографічні матеріали; опубліковані офіційні документи органів державної влади, наукових і громадських організацій, установ; наукові праці вченого; періодичні видання та документальну літературу.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження стали фундаментальні теоретичні розробки із застосуванням наукових принципів і методів історичного дослідження, завдяки чому авторці вдалося систематизувати джерельну базу й узагальнити основні положення у висновках наукової роботи, викласти матеріал у послідовній та логічно завершеній формі й найбільш вичерпно висвітлити діяльність П. І. Гавсевича.

У другому, найбільш інформативно насиченому розділі «Становлення П. І. Гавсевича як ученого-аграрія та основні етапи його діяльності»,

показано життєвий шлях і основні етапи формування наукового світогляду Петра Івановича. Завдяки проведеному дослідженню усунуто деякі неточності біографії вченого, проаналізовано період навчання та становлення П. І. Гавсевича як майбутнього фундатора галузевого дослідництва з культури лікарських рослин. Дисертантка переконливо доводить, що на формування та творче зростання Петра Івановича, як науковця і дослідника, безумовно, вплинуло здобуття вищої освіти в кращих навчальних закладах імперської Росії – Київському Університеті Св. Володимира і Московському сільськогосподарському інституті та спілкування із видатними ученими й викладачами цих установ. Саме тоді майбутній дослідник проводив свої перші наукові розробки, а його обдарованість та працелюбність заклали фундамент знань, які втілилися в подальших наукових роботах з вивчення культури лікарських рослин в Україні.

Окрім того, О. В. Шадріною запропонована періодизація життєвого та творчого шляху П. І. Гавсевича, яка дає змогу поетапно простежити та розкрити найважливіші події в його науково-організаційній діяльності 1909-1920 рр. (с.126).

Варто зазначити також, що у цьому розділі дисертантка розглядає історію того, як Лубенський повіт став центром культивування та промислової заготівлі лікарських рослин (с. 99). Документальні й археологічні знахідки свідчать, що збиранням лікарських рослин і приготуванням із них ліків на Лубенщині займалися ще з незапам'ятних часів. А на початку ХХ ст. в Лубнах почала діяти одна із перших державних українських аптек, більшість ліків у якій були рослинного походження. Тому 80% населення Лубенського повіту заготовляло й здавало трави. І цілком закономірним результатом стало створення у 1916 р. в Лубнах першої в Україні й загалом на теренах Російської імперії установи з вивчення й культивування лікарських рослин. Ідею організації Лубенської ДСЛР запропонував її натхненник, співзасновник, агроном, секретар Лубенського

товариства сільського господарства – П. І. Гавсевич, який і став її першим директором (с. 100).

У розділі 3 «П. І. Гавсевич – організатор вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи з вивчення культури лікарських рослин» провадиться всебічний аналіз наукового доробку П. І. Гавсевича. Значну увагу також приділено історії використання лікарських рослин в медицині з найдавніших часів до ХХ ст. (с. 128-155).

Як слушно зазначає дисертантка, кількість лікарських рослин у природі сягає понад 20 тисяч. Офіційна медицина використовує всього близько 300 із них. Звідси постають величезні перспективи вивчення і застосування багатого світу рослин. Ще у прадавні часи люди навчилися розпізнавати серед безлічі трав цілющі й використовувати їх для лікування. Ці спостереження накопичувалися і передавалися з покоління в покоління. Багато традицій, звичаїв, правил були з часом загублені, але знання про лікарські рослини як про перші ліки людини стали невід'ємною частиною її життя, побуту і культури (с. 160).

У розділі показано, що проблеми лікарського рослинництва, а саме: розробка ефективних технологій вирощування культур, створення високоврожайних сортів, уведення в культуру перспективних нових корисних рослин, підвищення їхньої біологічної стійкості в середовищі проростання тощо, привертати увагу П. І. Гавсевича ще з часів проходження ним переддипломної практики у 1912 р. в Лубенському сільськогосподарському товаристві. Вченого не полишало бажання створити на Полтавщині спеціалізовану дослідну станцію лікарських рослин, зокрема в Лубнах, де значні обсяги збору лікарських трав дозволяли налагодити їхню переробку для виготовлення ліків. Водночас П. І. Гавсевич зазначав, що у колишній Російській імперії вивченню лікарських рослин не надавалося належної уваги; фармацевтична практика майже не була розвинена, тому системні роботи з вивчення фізіології рослин, накопичення в них лікарських речовин, складу ефірних олій, алкалоїдів, глікозидів тощо не проводилися

(с. 160). Також учений наголошував, що в програмі дослідного вивчення лікарських рослин акцент зроблено на дослідженні біологічних властивостей лікарської флори. Визнаючи велику кількість рослин (тільки у Лубенському районі налічувалося понад 200 видів лікарських рослин), дослідник вважав, що необхідно вибрати найбільш важливі й необхідні у медичній практиці рослини. Як наслідок, за ініціативою і проектом П. І. Гавсевича та фінансової підтримки Департаменту землеробства в Лубнах була організована дослідна станція лікарських рослин, метою якої стало всебічне дослідження культурних і дикорослих лікарських рослин (с. 161).

Дисертантка переконливо доводить, що зусилля П. І. Гавсевича в організації дослідництва з культури лікарських рослин увінчалися беззаперечним успіхом, адже на сьогодні Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН є єдиною в Україні установою, де комплексно ведуться наукові дослідження з ресурсознавства, інтродукції, селекції, насінництва, насіннезнавства, механізації, агрохімії, рослинництва та фітохімії. І своїми нинішніми успіхами й досягненнями установа завдячує її першому директорові та ідейному натхненнику – Петру Івановичу Гавсевичу, його патріотизму, невтомній енергії, науковим та організаторським здібностям, епістолярній спадщині (с. 172).

Варто зазначити, що всі матеріали і висновки дисертації знайшли відображення у надрукованих дисертанткою наукових статтях, а також у доповідях, виголошених на кількох конференціях. Основні положення дисертації ідентичні змісту представленого автореферату. Особливо слід відмітити розробку періодизації творчого шляху П. І. Гавсевича (виділено 6 періодів), а також виокремлення основних історичних етапів розвитку сільськогосподарської дослідної справи з вивчення культури лікарських рослин.

Разом з тим варто висловити деякі зауваження та побажання стосовно змісту представленої роботи.

По-перше, на сс. 29-30 дисертаційного дослідження та у списку використаної літератури дисертанткою наведено низку праць, які відтворюють об'єктивні передумови зародження, становлення і подальшого розвитку дослідництва з культури лікарських рослин до 1917 р. Однак, варто було б долучити до цього переліку деякі роботи згаданої тематики, що мали важливе значення та справили значний вплив на вивчення вітчизняної флори з метою її подальшого застосування в медицині, а саме:

Тереховский М.М. Польза, которую растения смертным приносят. – СПб, 1796. – 14 с.;

Черняев В.М. Конспект растений дикорастущих и разводимых в окрестностях Харькова и в Украине. – Харьков, 1859. – 90 с.;

Анненков Н. Ботанический словарь. Справочная книга для ботаников, сельских хозяев, садоводов, лесоводов, фармацевтов, врачей, дрогистов, путешественников по России и вообще сельских жителей. – СПб, 1878. – 648 с.;

Потебня А. Малорусские домашние лечебники XVIII ст. // Киевская старина. – 1890. – Т.28. – С.1-59, 90-94 (Приложение);

Андреев В.Н. Обзор литературы по лекарственным растениям // Вестник Русской флоры. – 1917. – Т.3. – Вып.4. – С.176-203;

Тутковський П. Бібліографічний список літератури по громадській медицині, гігієні і санітарії, по бальнеології, курортах та народній медицині України // Збірник Медичної секції Укр. Наук. Т - ва в Києві. – Київ, 1918. – Кн.4. – С. 109-133;

Максименко Д. Лікарські і пахучі рослини (Вказівка культури, зібрання, цілючих вданій і споживку). – Полтава, 1918. – 88 с.

По-друге, враховуючи специфіку досліджуваної тематики, слід було б надати на початку дисертації словник використаних спеціальних термінів, зокрема, латинських назв рослин, вжитих О. В. Шадріною у роботі (сс. 39, 99, 100, 101, 103, 136, 138, 143, 162, 174 тощо).

По-третє, подекуди в роботі зустрічається порушення хронології викладення подій, некоректне застосування ініціалів, як, наприклад, на сс. 78 і 140 та стилістичні неточності.

Проте ці зауваження не є суттєвими, не знижують загальної позитивної оцінки представленої роботи і носять, здебільшого, рекомендаційний характер. Вважаю, що дисертаційна робота Шадріної Оксани Володимирівни «П. І. Гавсевич (1883–1920) – вчений та організатор дослідництва з культури лікарських рослин в Україні» є завершеним науковим дослідженням, результати якого мають значення для пізнання історії біологічної науки. Робота повністю відповідає паспорту спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки та вимогам пп. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015), а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

Офіційний опонент
завідувач кафедри
філософії та історії науки і техніки
Державного університету інфраструктури
та технологій МОН України,
старший науковий співробітник,
доктор історичних наук

В. М. Гамалія

Підпис Гамалії В.М. засвідчую:

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ
Підпис: *В. М. Гамалія*
Засвідчує: *[Підпис]*

